

Solomon Asch – Muzafer in Carolyn Sherif: dve socialni psihologiji?

JANEZ BEČAJ*

Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Povzetek: Med sodobnimi učbeniki socialne psihologije bi težko našli kakšnega, v katerem se obravnavanje konformnosti ne bi začelo z opisom Aschevega poskusa s črtami in Sherifovega z avtokinetičnim učinkom. Smiselno ju povezuje socialna norma: Sherif naj bi pokazal, kako se oblikuje, Asch pa, kako se s pritiskom h konformnosti vzdržuje. Ker sta avtorja navedena skupaj in povezana z istim pojavom, nehote nastane vtis, da gre za dve dimenziji iste socialnopsihološke problematike, obravnavane na podlagi istih teoretičnih izhodišč. Podrobnejša analiza obeh poskusov ter primerjava miselnih modelov avtorjev, na osnovi katerih sta bila poskusa izvedena, pa nam pokaže, da utegne biti tak vtis napačen. V resnici gre namreč za dva dokaj različna teoretična modela, ki utegneta imeti komaj kaj skupnega.

Ključne besede: konformizem, socialno soglasje, norme, skupine, posameznik, socialno okolje

Solomon Asch – Muzafer and Carolyn Sherif: two social psychologies?

JANEZ BEČAJ

University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia

Abstract: There is almost no current textbook of social psychology, in which the chapter of conformism would not start with the description of the Asch's experiment with line-length and Sherif's experiment with auto kinetic effect. Social norm is the bonding topic of the two. Sherif is supposed to have shown the shaping of social norms, whereas Asch is supposed to have demonstrated how they are maintained through the pressure on the subject to conform. Both authors are usually cited together and because they are connected with the same phenomenon, one can get the impression that they are talking about two dimensions of the same socio-psychological topic, discussed from similar theoretical standpoints. But detailed analysis of both experiments and comparison of the cognitive models of the authors that led to these experiments suggest that such an impression could be wrong. In fact, two different theoretical models are in question, which have barely anything in common.

Key words: conformism, social agreement, norms, groups, individual, social environment

CC=3020

*Naslov / address: izr. prof. dr. Janez Bečaj, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: janez.becaj@ff.uni-lj.si

Bistvo konformnega vedenja je po M. Sherifu v tem, da se posameznik vede skladno s standardom, oblikovanim v njegovi skupini, tudi takrat, ko se nahaja v drugih skupinah, kjer veljajo drugačna pravila vedenja. Če pod njihovim pritiskom popusti, gre za popuščenje, če ostane zvest standardom skupine, iz katere prihaja, pa za konformnost (Sherif, 1967). Po tej definiciji v Aschevem poskusu s črtami niso bile konformne tiste poskusne osebe, ki so sledile zavajajočim odgovorom enotne večine, pač pa tiste, ki so odgovarjale pravilno, torej skladno s kriteriji, ki se uporabljajo v običajnem življenju – izven Ascheve eksperimentalne situacije. Taka razlaga tega slavnega poskusa je seveda ravno nasprotna tisti, ki danes prevladuje v socialnopsihološki literaturi. V njej je ta poskus predstavljen kot prototip situacije, ki sili h konformnosti, to je k ponavljanju s strani skupine vsiljenega odgovora. Ob tem se ponavadi spregleda dejstvo, da Asch ni nikjer zapisal, da gre za poskus s področja konformiranja, in da tega pojava tudi ni definiral. Kljub temu se današnje pojmovanje konformiranja, še posebno kadar je razumljeno kot spopad individualnega in socialnega (prim. Howit in dr., 1989), opira predvsem na ta poskus. Na drugi strani je navedena Sherifova definicija, ki jo je teoretično utemeljil skupaj s svojo ženo, v sodobni socialni psihologiji popolnoma pozabljena. Zdi se, da je na področju konformiranja iz različnih vzrokov prišlo do kopice nesporazumov, ki so končno pripeljali do prave "epistemološke more", kot se je izrazila Paichelerjeva (Pérez, Mugny, Butera, Kaiser in Roux, 1994). Zanimivo se je vprašati, zakaj se je to zgodilo? Zdi se, da je problem mogoče povezati s širšo problematiko socialne psihologije, predvsem z njenim nihanjem med sociološko in psihološko usmeritvijo, se pravi z nihanjem med težo, ki se v socialni interakciji pripisuje bodisi socialnemu okolju bodisi posamezniku. Pri tem se ni mogoče znebiti občutka, da se je vse skupaj zgodilo pod močnim vplivom "Zeitgeista", ki je v socialni psihologiji prevladoval zlasti sredi 20. stoletja, in ki je v ospredje postavljala vero v avtonomnega posameznika, sposobnega samostojnega in kritičnega predelovanja informacij ter neodvisnega odločanja. Prav taka so bila Ascheva izhodišča za izvedbo poskusa s črtami, medtem ko sta Sherifa obratno poudarjala posameznikovo odvisnost od skupine in zavračala čaščenje nekonformnega vedenja, ki je v tistem času postalo modno. Vtis je, da Sherifa s svojim pogledom na odnos med posameznikom in skupino oz. socialnim okoljem očitno nista ustrezala prevladujoči paradigmi nastajajoče pozitivistične in v laboratorij ter posameznika usmerjene socialne psihologije.

Ali je Asch res začetnik raziskovanja konformnosti? So Asch in Sherifa razumeli norme, ki naj bi se vzdrževale s konformiranjem, na enak način? Je oba klasična poskusa v resnici mogoče združiti, kot se to dela v sodobnih učbenikih socialne psihologije? Taka in podobna vprašanja si postavljamo v tem tekstu. Zanima nas primerjava miselnih modelov, ki sta vodila Ascha in Sherifa v izvedbo njunih poskusov. Pri tem izhajamo iz predpostavke, da utegneta biti v ozadju zelo različna koncepta odnosa med posameznikom in skupino, ki ustrezata razliki med sociološko in psihološko naravnostjo socialne psihologije. Da bi na postavljena vprašanja lahko odgovorili, bomo pozorni predvsem na to, kako so Asch in oba Sherifa razumeli

ključne pojme, povezane s konformiranjem. To so skupina, norme, socialno soglasje ter odnos med posameznikom in skupino. Primerjava ne zajema celotnega dela Ascha in Sherifov, omejena je predvsem na oba klasična poskusa.

Solomon Asch

Aschevo razumevanje skupine

Asch ugotavlja, da obstajata dva skrajna načina razumevanja tega pojava. Po prvem gre za preprosto vsoto posameznikov, po drugem pa za samostojno kategorijo, s sebi lastnimi zakonitostmi delovanja. Za Ascha sta obe skrajnosti nesprejemljivi. Strinja se sicer s tem, da skupina ni preprost seštevek posameznikov, vendar pa to še ne pomeni, da skupina lahko obstaja kot pojav sam po sebi. Ker ji ni mogoče pripisati specifičnih snovnih dimenzij, lahko po Aschu obstaja zgolj kot posameznikova predstava: "Določene skupinske dejavnosti niso možne, če vsak od sodelujočih nima v sebi predstave o tem, kako lahko ravnajo drugi in kakšni odnosi vladajo med njimi. Njihovo delovanje je skladno le, če so te predstave pri vseh približno enake. ... Na osnovi takih predstav in dejanj, ki iz njih sledijo, nastajajo skupinske sile in skupinski procesi, s pomočjo katerih je s sodelovanjem mogoče doseči posamezne cilje" (Asch, 1952, str. 251–252). Skupina je potemtakem presečna množica predstav, ki jih o njej imajo posamezni člani. Tako nastane skupinska resničnost ("the reality of the group" – prav tam, str. 253), katere pomembna dimenzija je jezik.

Ker skupina ne more biti pojav sam po sebi in lahko obstaja le kot skupinska predstava o njej, interindividualni mehanizmi ne morejo biti nič drugega kot odsev intraindividualnih: "Da bi lahko prišlo do konverzacije med posamezniki, morajo ti najprej imeti razvite ustrezne lastnosti; pojav socialno povezanih selfov je možen, če pred tem obstaja individualni self" (Asch, 1952). Res je sicer, da skupina, ko enkrat nastane, s svojim delovanjem lahko spremeni posameznika, tako da "enota ni več posameznik, pač pa socialni posameznik", toda osnova za tak pojav je še vedno v posameznikovih intrapsihičnih lastnostih. Te so tiste, ki omogočajo skupno delovanje, obenem pa omogočajo tudi posameznikom, da skupino lahko naredijo za objekt svojega mišljenja in čutenja. To posamezniku "omogoča izredne možnosti svobodnega ravnanja, saj se s svojo presojo in kritičnostjo lahko dvigne nad skupino. Človek zna podvomiti o najbolj trdno zasidranih prepričanjih. To dejstvo ga sicer ne osvobaja skupinske odvisnosti, pač pa bistveno spreminja naravo njegove odvisnosti. Čeprav se v svojem čutenju in mišljenju ravna po skupini, pa ga ta ne vsrka popolnoma ... Zaradi tega mu ni potrebno biti, in v resnici tudi nikoli ne more biti, zgolj instrument socialnih sil" (Asch, 1952).

Socialna dejstva imajo po Aschu svoj izvor torej v posamezniku. Psihološko raziskovanje zato ni usmerjeno v družbo samo po sebi, pač pa v raziskovanje posameznika v družbi (Asch, 1952), saj je njegovo vedenje v pomembni meri določeno

s tem, kar on sam kot posameznik razume in čuti. Asch zavrača socialni determinizem in Durkheimov pogled na odnos med posameznikom in socialnim okoljem ter pravi, da bo v svoji Socialni psihologiji (Asch, 1952) "poskušal obraniti svoje stališče, da so dejstva, ki se nanašajo na socialno življenje (kot npr. skupinska enotnost, vodenje ali socialna organizacija), prav toliko dejstva, ki se nanašajo na posameznika, kot percepcija zvoka in barv (Asch, 1952). Psihologija nasploh, in tudi socialna, naj se zgleduje po naravoslovju in še posebej po fiziki. Za družboslovje ima namreč enak pomen, kot ga ima fizika za naravoslovje. Čeprav Asch sicer poudarja tudi pomen socialnih procesov in sodi, da mora njihovo raziskovanje temeljiti na poznavanju odnosa med posameznikom in njegovim fizičnim okoljem, pa je v ospredju njegove strokovne doktrine vendarle očitno dokaj avtonomen posameznik, ki je sposoben samostojnega in kritičnega predelovanja informacij.

Asch ne pozna norm, pač pa pravila

Asch izraza norma pravzaprav ne pozna, pač pa v svoji Socialni psihologiji iz leta 1952 govori o pravilih ("rules"). Glede na to, kako jih opisuje, bi bilo mogoče sklepati, da gre za nadredni pojem, ki vključuje tudi norme, čeprav Asch tega eksplicitno ne zapiše. Loči pravila, ki jih oblikuje večina, in pravila, ki jih postavljajo posamezniki. Taka delitev je redka, saj se norme tako kot konformiranje ponavadi povezujejo s skupino in ne s posameznikom. Značilna je Ascheva razlaga nastajanja pravil. Po njegovem mnenju je "dejstvo, da imamo ljudje interese, ki so lahko med seboj v harmoniji ali pa si nasprotujejo, in da človek druge ljudi prepozna kot nosilce določenih interesov" (Asch, 1952). Da bi zadovoljili svoje interese, moramo doseči ustrezno medsebojno skladnost. To zagotavljajo pravila, ki preprečujejo zmedo in kaos. Funkcija pravil je torej vzpostavljanje osnovnega reda, omogočanje predvidevanja oziroma usklajevanje različnih posameznikov.

Nastajanje pravil, kot ga razume Asch, ustreza teorijam socialne izmenjave in ta socialnopsihološka kategorija, tako kot norme pri Thibautu in Kelleyju (1959), ni nič drugega kot zamrznjeno razmerje moči. Temu ustreza tudi Aschevo prepričanje, da je z vidika posameznika vsako pravilo nujno omejevanje, ki ima lahko različno intenziteto (Asch, 1952). Iz tega izhaja, da posamezniki sledijo pravilom predvsem iz strahu pred posledicami njihovih kršitev. Seveda pri tem ne gre za čisto prisilo, saj je le "malo ljudi, ki bi se čutili ogrožene v svoji svobodi, ko morajo poslati otroke na cepljenje ali v šolo. Če je socialni red usklajen z lastnimi potrebami in cilji, potem so pravila resnično naša. Samo takrat, ko se socialni red obrne proti našim interesom, dobijo pravila pomen pritiska in nasilja" (Asch, 1952).

Iz povedanega sledi, da Ascheva pravila potemtakem nimajo funkcije strukturiranja okolja, pač pa le usklajevanje posameznikov in s tem preprečevanje zmede, do katere bi prišlo, če bi ti sledili zgolj svojim osebnim impulzom. Konflikt med posamezniki v interakciji je impliciten. Prav zato je vsako pravilo v svojem bistvu, tudi takrat, ko je sprejeto, še vedno omejevanje.

Asch pozna soglasje, ne pa konformnosti

Zanimivo je, da Asch izraza konformnost ni definiral in da ga, vsaj v prvih poročilih o svojem poskusu, tudi ni uporabljal. V svoji Socialni psihologiji iz leta 1952 je Asch odgovore poskusnih oseb označeval kot pravilne ali neodvisne ("correct", "independent responses"), kot napake ("errors") ali kot zmote zaradi vpliva večine ("erroneous announcements contaminated"). Poskusne osebe so bile neodvisne ali podrejene ("independence and submission") ali pa so na različne načine popuščale večini ("yielding"). Izraz konformnost, ki bi lahko imel pomen tehničnega pojma, je uporabil le enkrat, in sicer v naslovu poglavja: "Independence, conformity, and consensus" (Asch, 1952), vendar pa nato v tekstu najdemo ponovno izraza "to yield" za eno vrsto odgovorov in "independence" za drugo. Beseda konformiranje se v tem poglavju sicer enkrat le pojavi, vendar ne kot tehnični pojem, pač pa v običajni glagolski obliki: "the individuals might have sought agreement for no other reason than to conform" (Asch, 1952, str. 487). Termina konformiranje tudi ni na seznamu pojmov na koncu knjige. Pač pa se pojavi v članku iz leta 1955. Asch v njem pri opisovanju poskusa sicer še vedno uporablja izraz "to yield", proti koncu pa zapiše, da "ko v soglasju začne prevladovati konformnost, postanejo socialni procesi neustrezni in posameznik se tedaj preda silam, ki začnejo določati njegovo čutenje in mišljenje. To, kar smo ugotovili, bi nas moralo skrbeti: namreč da je nagnjenost h konformiranju v naši družbi tako močna, da so popolnoma razumni in dobronamerni mladi ljudje pripravljene belo imenovati črno. Vprašamo se lahko, kakšna je naša vzgoja in kakšne so vrednote, ki določajo naše vedenje" (Asch, 1955). Na žalost Asch ni pojasnil, v čem je razlika med "to yield" in "to conform", in ker ni definiral niti enega niti drugega izraza, tudi ne vemo zanesljivo, če je zanj sploh kateri imel pomen tehničnega pojma. Zdi se, da gre za sopomenki, ki označujeta posameznikovo nekritično sledenje enotni večini, kljub temu, da je njena sodba v jasnem nasprotju z lastnimi čutili.

Pač pa Asch govori o pomenu socialnega soglasja. Ugotavlja, da je oblikovanje socialnega soglasja nepogrešljiv pogoj za družbeno življenje, saj smo ljudje med seboj odvisni, ko gre za razumevanje, občutenje in doživljanje resničnosti (Asch, 1955). Toda ni vseeno, kakšno je to soglasje: "Kot smo videli, socialni obstoj zahteva soglasje; toda biti mora veljavno, ne pa nekaj praznega in nezanesljivega. Soglasje izgubi svoj pomen, če začnejo posamezniki kot ogledala le odsevati drug drugega. Prav zato, ker živimo v okolju, ki je v največji meri določeno s psihološkimi procesi drugih ljudi, so pristni individualni prispevki tako nepogrešljivi. Da bi imelo zanašanje na splošno sprejeto razumevanje lahko kakšen smisel, mora temeljiti na lastnem razumevanju. Potreba po socialnem soglasju zahteva, da so ga posamezniki sposobni zavrniti, kadar po njihovem mnenju ni točno. Če ne razmišljajo in presojujejo na svoj način, če do stvari in oseb ne zavzamejo neodvisnega odnosa, če se odpovedo svoji iniciativi in jo prepustijo drugim ..., s tem dovolijo, da se v soglasje vnese popolna

samoljubnost. S socialnega vidika je neodvisnost produktivna, saj je edino sredstvo za odpravljanje zmot in usmerjanje socialnih procesov v potrebno smer. Na drugi strani pa je popuščanje (yielding) antisocialno, ker vnaša zmote in zmedo. Golo pristajanje na nekaj ni dovolj; povzroči lahko spektakularno korakanje milijonov pod zastavo grozljivega 'Weltanschauung'. Enotna akcija, ki temelji na prostovoljni ali neprostovoljni potlačitvi individualne izkušnje, je zločest sociološki proces" (Asch, 1952, str. 495).

Posameznik je za Ascha središče družbe

Po Aschu potemtakem ni posameznik toliko determiniran s svojim socialnim okoljem, kot je res ravno obratno. Za Ascha je namreč človek središče družbe (Asch, 1952), in tega kar se v družbi, to je v politiki, ekonomiji ali zgodovini, dogaja, ni mogoče razumeti, če ne razumemo posameznika. Po Aschu je posameznik celo zavezan k neodvisnosti saj je drugačno vedenje "antisocialno", ker ogroža obstoj družbe. Za Ascha posameznikova neodvisnost tako pomeni: "ostati zvest svoji pristni izkušnji; popuščati pa pomeni zanikati dokaze in potlačiti dejstva, ki jih posredujejo lastna čutila, in si dovoliti dvom o lastni izkušnji" (Asch, 1952). Posameznik bi moral slediti trem moralnim normam: spoštovati in upoštevati bi moral mnenja drugih, prav tako bi moral spoštovati lastno percepcijo in prepričanja in moral bi biti pošten v tem smislu, da jih drugim ljudem tudi sporoči (v Campbell, 1990). Posameznik si je torej dolžan prizadevati za oblikovanje konstruktivnega soglasja, vendar pri tem ne sme izdati samega sebe.

Izhodišča za poskus s črtami

Za pravilno razumevanje Aschevega miselnega modela, na katerem temelji tudi njegov poskus s črtami iz zgodnjih petdesetih let, je pomembno poznavanje tedanjega časa. Jahoda (1959) opozarja, da se je do tega obdobja uveljavilo prepričanje, da ljudje pod pritiskom socialnih vplivov ponavadi popustimo in da smo več ali manj pripravljeni slepo slediti skupinam. Po njenem mnenju je bilo tedaj, tudi glede na različne empirične podatke, ustrezno vprašanje, ali je nekonformnost sploh mogoča. Podobno ugotavlja tudi Asch, da so različni poskusi pokazali, kako se ljudje zaradi sugestije ali prestiža prav nekritično podrejamo raznim manipulacijam, s katerimi nam je mogoče prodati kakršno koli idejo. Socialnim okoliščinam je bila v tem času pripisana izjemno velika moč in posameznik se je zdel prav suženjsko odvisen od sil v skupini (Asch, 1952). "Živimo v kriznem času", pravi Asch, v katerem se je izoblikovala predstava o človeku, ki je prava karikatura. Za ilustracijo navaja lastnika in izdajatelja obsežne verige časopisov, ki je svojim poročevalcem dopovedoval, naj nikoli ne pozabijo dejstva, da pišejo za odrasle, ki delujejo na mentalni ravni 12-letnega otroka. Imeti hočejo vznemirjenje, to so pripravljeni plačati, in to jim je torej potrebno dati. Zato je potrebno pisati o senzacijah, kriminalu in romantiki, ne pa o

zahtevnih temah, s katerimi se tako niso pripravljene ukvarjati (Asch 1952). Asch meni, da utegne za vsem tem biti prej strah pred nekaterimi človekovimi sposobnostmi in njegovim zdravim razumom kot pa njihovo podcenjevanje. K nastajanju tako mračne podobe o človeku pa naj bi po Aschu veliko pripomogla tudi psihologija sama, predvsem na področjih propagande in ukvarjanja z javnim mnenjem. Po njegovem bi bil potreben ponoven raziskovalni razmislek, saj če je ta slika pravilna, niti človek niti družba nimata nobenega upanja (Asch, 1952). Iz tega sledi njegov sklep, da je potrebno nekaj storiti in se predvsem posvetiti temam, ki so bile do tedaj spregledane. In prav to je bilo izhodišče za njegov poskus: "Izoblikovalo se je mišljenje, da socialni dejavniki s svojo močjo lahko povzročijo poljubne psihološke spremembe. Pri tem se je suženjsko podrejanje skupinskim silam razumelo kot splošno veljavno dejstvo, prezrla ali implicitno zanikala pa se je posameznikova sposobnost za neodvisno ravnanje, s katerim se pod določenimi pogoji lahko dvigne nad skupinsko strast in predsodke. Naša naloga je neposredno opazovanje interakcije med posamezniki in skupinami, ko je vprašanje popuščenja socialnemu pritisku ali ohranjanja neodvisnosti bistvenega pomena" (Asch, 1952, str. 451).

V teh izhodiščih je tudi razlog, da se je Asch zavestno odločil za popolnoma strukturirano eksperimentalno situacijo, v kateri je mnenje večine v očitnem nasprotju z dejstvi: "V tem poglavju bomo poročali o začetkih raziskovanja nekaterih okoliščin, ki vplivajo na posameznike, da takrat, ko gre za stvari, ki niso skladne z nekim dejstvom, kljub pritisku skupine ostanejo neodvisni ali pa pod tem pritiskom popustijo" (Asch, 1952, str. 451). Ascha torej ni zanimalo, kaj naredi človek takrat, kadar je negotov in odvisen od skupine. Dokazati je hotel zgolj njegovo sposobnost upreti se enotni skupini in z jasno strukturirano situacijo mu je pomagal, kolikor je le mogel. Pri tem ga je postavil v konfliktno situacijo, ki je ni bilo mogoče spregledati: popolnoma enotna večina je občasno odgovorila drugače, kot so poskusni osebi sporočala lastna čutila. Poskusne osebe so se tako znašle v precepu: ali naj sledijo svojemu vidu ali pa odgovoru enotne večine.

V središču Aschevega zanimanja je bil torej posameznik in njegova sposobnost kljubovanja enotni večini, ne pa kakšen skupinski pojav. Ni ga npr. zanimalo, kako se v skupini oblikuje ali vzdržuje potrebno socialno soglasje ali pa kaj se dogaja v skupini kot posebni, samostojni socialni enoti in kako ter s čim deluje na posameznikovo vedenje. Skupina ima v njegovem poskusu le vlogo zunanjega pritiska, ki je bila povrh vsega bolj agregat posameznikov kot pa resnična skupina, kar sta pozneje upravičeno kritizirala Deutsch in Gerard (1955).

Asch z izsledki svojega poskusa ni bil zadovoljen

Navedli smo že, da Asch z izsledki svojega poskusa ni bil zadovoljen in se je ob njih spraševal o ustreznosti vzgoje in vrednot tedanje družbe (Asch, 1955). Njegovo razočaranje je razumljivo, saj je bila ob okrogli tretjini vseh napačnih odgovor komaj četrtina vseh poskusnih oseb ves čas popolnoma neodvisna (Asch, 1958). In to v

fizični resničnosti! Kakšen je ta vpliv potemtakem šele v socialni! Ta podatek pač ne podpira postavljene hipoteze, da je posameznik v odnosu do družbe in soglasja, ki se v njej oblikuje, sposoben pokazati neodvisno in kritično ravnanje. Toliko bolj je za to presenetljivo mnenje, ki ga najdemo v socialno psihološki literaturi, da naj bi se namreč prav z Aschem spremenil pogled na posameznikovo avtonomnost (prim. Pérez in dr., 1994). Do tedaj naj bi bil človek predvsem neavtonomno bitje, ki se na svoje socialne okolje odziva predvsem na osnovi sugestije in hipnoze. Z Aschem pa naj bi se situacija spremenila in posameznik naj bi – kot razmeroma samostojna psihološka in racionalna kategorija – postal sposoben samostojnega odločanja. Na taki predpostavki temelji npr. predlog Howita in sodelavcev (1989), da bi izraz “norma” zamenjali s “pravilom”. V resnici Asch svoje hipoteze o posameznikovi avtonomnosti ni dokazal. Bolj natančno: Aschevi izsledki kažejo, da posameznik celo tedaj, ko so izpolnjeni vsi pogoji za avtonomno ravnanje (jasno strukturirana fizična resničnost), vsaj občasno prej sledi napačnim skupinskim odgovorom kot pa svoji avtonomni sodbi. Ta ugotovitev velja za tri četrtine sodelujočih poskusnih oseb. Ker pa večina človekovega socialnega vedenja poteka predvsem v socialni resničnosti, posameznikova kritična avtonomnost v odnosu do družbenega socialnega soglasja postane še dodatno vprašljiva.

Muzafer in Carolyn Sherif

Kako Sherifa razumeta skupino

Tako kot Asch tudi Sherifa zavračata idejo, da bi za vedenje posameznika v interakciji lahko veljale popolnoma druge zakonitosti kot za vedenje v drugih situacijah, se pa obenem strinjata, da lastnosti interakcijskih situacij vendarle ni mogoče izpeljati neposredno iz zakonitosti individualnega vedenja (Sherif in Sherif 1956). Za Sherifa je skupina socialna enota, (1) sestavljena iz določenega števila ljudi, ki so v določenem času povezani v strukturo bolj ali manj trdnih vlog in statusov, ki (2) ima specifične vrednote ali norme tako v eksplicitni kot implicitni obliki. Te uravnavajo vedenje posameznih članov, vsaj v vseh tistih primerih, ko je to za skupino kakor koli pomembno. Vrednote, norme ali moralni standardi so produkt interakcije in je za njihov nastanek, spremembo ali vzdrževanje potreben določen čas, zato je skupine mogoče razumeti in preučevati zgolj v ustrezni časovni dimenziji (Sherif, 1967). Ta definicija sama po sebi ne bi bila nič posebnega, če se za njo ne bi skrivalo značilno razumevanje odnosa med posameznikom in skupino.

Kako Sherifa razmeta odnos med posameznikom in skupino

Ključni pojem za razumevanje posameznikovega znajdenja v okolju je za Sherifa self (tudi self sistem ali ego – Sherif in Sherif, 1969). Z njim so povezana področja

kot npr. "motivacija, medosebni in medskupinski odnosi, predsodki in druga stališča" (prav tam, 383). Pri tem je morda potrebno opozoriti, da ima stališče pri Sherifih precej širok pomen, saj označuje ponotranjene socialne norme, ki pa zajemajo vse od navad in tradicije pa do mode in vrednot. Avtorja razumeta self kot poseben podsistem posameznikove psihološke opreme (psychological makeup of individual) in je sestavljen iz kombinacije tesno prepletenih stališč do telesa, objektov, oseb, družine, skupin, statusnih in prestižnih simbolov, socialnih vrednot, ciljev in ustanov, ki v resničnem življenju določajo in uravnavajo posameznikovo povezanost z vsemi naštetimi kategorijami. Self je torej v bistvu zbirka različnih stališč (Turner, 1990). S pomočjo del Jamesa, Baldwina, Meada, Cooleyja, Piageta in Ausubela avtorja dokazujeta, da se ne oblikuje sam od sebe, zgolj z biološkim zorenjem, pač pa s pomočjo interakcije med otrokom in osebami v njegovem okolju (Sherif in Sherif, 1969). Self sistem tako pomeni specifično internalizacijo socialnopsiholoških kategorij določenega socialnega okolja. Pri tem avtorja izrecno poudarita, da ne gre za preprost prenos tovrstne opreme na otroka, pač pa za rezultat njegove interakcije z drugimi osebami, med drugim tudi z vrstniki. Rezultat internalizacije je zato vedno nekoliko drugačen, toda kljub temu še vedno tudi toliko enak, da je možno konstruktivno sodelovanje.

Bistvena funkcija self sistema je učinkovito znajdenje v okolju, kar vključuje potrebno predvidevanje, doživljanje temeljne varnosti in sposobnost odločanja. Za opravljanje te funkcije mora biti self sistem seveda dovolj stabilen. Toda, ker je v pomembnem delu sestavljen iz socialnopsiholoških kategorij svojega socialnega okolja, mora biti za učinkovito funkcioniranje stabilno tudi okolje samo. Stabilnost je seveda v zadostnem poenotenju socialnega okolja, in ker ga je na makroravni praktično nemogoče doseči, postanejo za posameznika v funkcionalnem smislu pomembni predvsem posamezni podsistemi, še posebej referenčne skupine. Stabilnost self sistema je tako odvisna od skladnosti s prav tako stabilnim socialnim podsistemom, saj se s celotnim socialnim okoljem praviloma ni mogoče uskladiti.

Učinkovitost posameznikovega self sistema je odvisna od enotnosti določenega dela socialnega okolja zato, ker mu v preteklosti internalizirane socialnopsihološke kategorije lahko prinesejo zadostno varnost in predvidljivost le v primeru, da jih v zadostni meri poznajo in upoštevajo tudi ljude, s katerimi je v interakciji. Posameznikova usidranost v socialno okolje je iz tega razloga izredno pomembna in občutki ogroženosti in negotovosti, ki se pojavijo ob natrganih socialnih vezeh, sprožijo okrepljena prizadevanja po pripadanju skupinam – in to za vsako ceno (Sherif in Sherif, 1969). Ob dveh prirojenih neprijetnih stanjih, bolečini in strahu, se pri človeku s tem pojavi še tretje, izrazito socialnopsihološko. To je anksioznost, kot Sherifa povzemata po Sullivanu, do katere pride v nestrukturiranih situacijah oz. ob ugotovljeni neskladnosti s socialnim okoljem oz. referenčno skupino. Po Sherifih torej skupine, v katerih se posameznik lahko znajde, niso enakovredne. Oblikovanja norm in konformiranje sta povezani predvsem s sodelovanjem v referenčnih skupinah. To so tiste skupine, s katerimi se nekdo identificira ali katerih član bi bil rad. Z

njihovo pomočjo oblikuje svoje standarde pravilnega presojanja in ravnanja (Sherif, 1967).

Funkcija norme je za Sherifa strukturiranje dražljajske situacije

Za razumevanje delovanja skupin so po mnenju Sherifov pomembne predvsem norme. Preučevanje njihovega nastajanja naj bi bila sploh prva in glavna naloga novo nastajajoče socialne psihologije. Šlo naj bi za generični pojem (Sherif in Sherif, 1969), ki vključuje vrsto različnih kategorij, katerih skupna funkcija je oblikovanje vedenja v določenem socialnem prostoru: "V konkretni življenjski situaciji najdemo norme povsod, kjer naletimo na organizirano družbo, tako primitivno kot bolj razvito... Za specifične primere 'socialnih norm' bomo šteli navade, tradicije, standarde, pravila, vrednote, modo in vse druge kriterije za vedenje, ki so standardizirani z interakcijo posameznikov ... Te norme služijo kot osrednje orientacijske točke v izkušnjah posameznika in so vodilo za njegovo dejavnost. Ni nujno, da bi bila potreba po teh točkah zavestna, norma pogosto učinkuje brez tega" (Sherif, 1967, str. 136). Norme so del nematerialne kulture, standardizirane so s skupinsko interakcijo in ne določajo vsega vedenja, pač pa le tiste vidike in področja, ki so za skupino pomembni (Sherif in Sherif, 1956). So vrednostna kategorija, saj je z njimi določena primernost oz. neprimernost vedenja. Zlasti je to razvidno iz odklonskega vedenja, katerega konformni člani skupine označujejo kot "nespametnega", "ogrožujočega", "nevarnega" ali "izdajalskega".

Sherifa opozarjata, da je človekovo vedenje rezultanta delovanja dveh vrst dejavnikov: notranjih in zunanjih. Med zunanje dejavnike spadajo npr. različni objekti in dogodki kot tudi socialni vplivi v obliki sugestij, skupinskega pritiska, drugih oseb, kulturnih produktov ipd. Notranji dejavniki pa so sestavljeni iz trenutnih subjektivnih interesov, motivov in telesnih stanj (npr. utrujenost in čustveno stanje) ter socialno oblikovanih dejavnikov, kot so socialna stališča, identifikacija, predsodki, jezikovni repertoar, ponotranjene socialne norme ipd. (Sherif in Sherif, 1956). Norme kot kulturni produkt in oblika skupinskega pritiska so tako lahko zunanji dejavnik, kadar so ponotranjene, pa notranji – v tem primeru govorimo o socialnih stališčih. Vse našete kategorije delujejo kot dražljaji, ki silijo k specifičnim oblikam vedenja. Toda, ker jih na človeka naenkrat deluje zelo veliko, se na vsakega posebej ni mogoče odzvati, pač pa le na njihove kombinacije. Na tem dejstvu temelji psihološka tendenca po strukturiranju zunanjih in notranjih dejavnikov, kar pomeni usklajevanje vseh pomembnih dejavnikov, ki skupaj sestavljajo dražljajsko situacijo v smiselno celoto, na katero se je potem mogoče odzvati. V bistvu gre za subjektivni proces, saj lahko različni posamezniki isto situacijo strukturirajo različno in se nanjo tudi različno odzovejo. Po Sherifih predstavlja vsakokratna značilna specifična prepletenost zunanjih in notranjih dejavnikov referenčni okvir in samo z njegovo pomočjo je nastalo vedenje možno razumeti (Sherif in Sherif, 1956). Mehanizem psihološkega strukturiranja ne velja le za percepcijo, pač pa tudi za vse ostale psihološke procese,

kot so npr. presojanje, učenje, spominjanje, predstavljanje, odločanje ipd.

Dražljajska situacija je bolj strukturirana takrat, kadar je manj možnosti za različno psihološko strukturiranje, in obratno velja za manj strukturirano (Sherif in Sherif, 1956). Povedano drugače in bolj preprosto: slabo strukturirana dražljajska situacija je tista, ki si jo je mogoče razlagati ali osmisliti na veliko različnih načinov in se potemtakem nanjo tudi na veliko različnih načinov odzvati. To pa, kot opozarjata Sherifa, človeku povzroča težave. V self sistemu pride do napetosti, ki se kaže kot anksioznost, negotovost, doživljanje osebne neustreznosti, osamljenost ali sram (Sherif in Sherif, 1969). Za normalno eksistenco potrebujemo stabilno, to je enoznačno okolje. Slaba strukturiranost zato povzroča negotovost ter zmedenosti in iskanje nečesa, na kar bi se bilo mogoče opreti. Z naraščanjem slabe strukturiranosti dražljajske situacije narašča tudi vpliv notranjih ter zunanjih socialnih dejavnikov. Samo po sebi se razume, da ta ugotovitev velja zlasti za socialno življenje, ki je polno alternativnih – tudi nasprotujočih si možnosti. Fizični svet je običajno dovolj jasno strukturiran in – kar se njegove percepcije tiče – le redko konflikten. Socialno življenje pa je rado povezano z negotovostjo, zaradi česar je pripadnost skupinam, ki imajo vlogo oporne točke, tako izrednega pomena.

Motivacijska osnova za nastajanje norm je torej v človekovi negotovosti, ki jo povzroči nova, še neznana in ogrožujoča situacija (Sherif in Sherif, 1956) in za katero še niso oblikovana jasna vedenjska pravila. Iz te transkulturne zakonitosti izhaja funkcija norm: predvsem zagotavljajo temeljni občutek varnosti in učinkovito znajdenje v okolju ter seveda tudi stabilnost socialnih sistemov (Sherif, 1967).

Sherifova definicija konformnosti

Sherifa o socialnem soglasju sicer ne govorita, njegovo implicitno prisotnost pa lahko prepoznamo v formulaciji, da so norme “standardizirane z interakcijo posameznikov”. Ob tem seveda predpostavljamo, da do standardizacije ne prihaja pod prisilo, pač pa prostovoljno.

Temeljna točka teoretičnega modela obeh Sherifov je posameznikova potreba po psihološkem strukturiranju dražljajskih situacij, brez katere ni možno ustrezno vedenjsko odzivanje. Obenem pa mora biti strukturiranje, kot smo že ugotovili, vsaj v določenem delu socialnega okolja (npr. v referenčni skupini) dovolj enako, da posameznik lahko oblikuje funkcionalni self sistem in s tem potreben občutek stabilnosti, predvidljivosti in varnosti. Kot kažejo eksperimentalne hipoteze poskusa z avtokinetičnim učinkom, lahko po Sherifih posameznik dražljajsko situacijo strukturira sicer tudi sam, vendar pa ima večjo težo – kot dokazujejo tudi rezultati tega poskusa – skupinsko strukturiranje. Standarde ali norme, ki nastanejo v skupini, posamezniki namreč sprejmejo kot svoje osebne. Nujnost takega sklepa sledi pravzaprav že tudi iz ugotovitve, da mora biti za učinkovito delovanje self sistema socialno okolje dovolj enotno. Neodvisno individualno strukturiranje dražljajskih situacij potemtakem v funkcionalnem pogledu ni mogoče, ker bi lahko pripeljalo do

preveč različnih rešitev. S tem je skladna definicija konformnosti obeh Sherifov, ki smo jo navedli že na začetku in je ravno obratna od današnjih: "Konformnost, če smo natančni, pomeni vedenje v okviru standardov (norm), ki so se stabilizirali v predhodni interakciji. Koliko so skupinske norme psihološko zavezujoče za posamezne člane, lahko preverjamo z opazovanjem njihovega vedenja, ko niso v stiku z ostalimi člani skupine. ... Posameznik lahko pod neposrednim pritiskom drugih ljudi popusti (comply) ali pa tudi v novi situaciji ostane konformen z že poprej oblikovanimi standardi" (Sherif, 1967, str. 258). Posameznikova psihološka zavezanost skupinski normi je seveda praviloma prostovoljna.

Izhodišča za poskus z avtokinetičnim učinkom

Poskus z avtokinetičnim učinkom, ki ustreza nestrukturirani situaciji, naj bi dokazal pravilnost teoretičnega pojasnjevanja nastajanja norm. Prva Sherifova (1967) predpostavka je bila, da bodo posamezniki v novi, še neznani situaciji, za katero nimajo ustrezne vedenjske opreme, takoj na začetku izoblikovali osebni standard, ki ga bodo nato uporabljali v vseh naslednjih primerih. Predpostavljal je torej, da bo razpršenost individualnih odgovorov majhna in da bodo zgoščeni okrog prvih odgovorov, ki bodo imeli pomen standarda. Če se ti posamezniki z že oblikovanimi osebnimi standardi znajdejo nato v skupini, bo prišlo do zgoščanja njihovih odgovorov in oblikoval se bo skupni standard. S poskusom sta bili obe hipotezi potrjeni.

Druga možnost, ki je zanimala Sherifa, pa je bila obratna. Navidezni premik svetle točke je najprej presojala skupina. Skladno s postavljeno hipotezo se je v takem primeru oblikovala skupinska norma (standard), kar pomeni, da so se odgovori vseh članov skupine zgostili okrog določene točke. Ko so nato poskusne osebe odgovarjale še individualno, so oblikovano skupinsko normo z manjšimi spremembami uporabljale kot svojo osebno normo. V tem lahko vidimo, "vsaj prototip psihološkega procesa, s katerim se v skupini oblikuje norma" (Sherif, 1967, str. 138).

Smiselna primerjava hipotez in izsledkov pokaže, da je skupinska norma bolj stabilna kot individualna. Predhodno oblikovani individualni standardi so se namreč v skupini z zgoščanjem spremenili, medtem ko se je skupinski standard obdržal še tudi pri individualnem odgovarjanju.

Primerjava obeh klasičnih poskusov

Že na prvi pogled je med Aschem in Sherifoma kar precej pomembnih razlik. Asch je izpeljal svoj poskus v fizični resničnosti, torej v popolnoma jasno strukturiranih okoliščinah, v katerih o pravilnosti odgovora ni bilo nobenega dvoma. Sherif je obratno izbral nestrukturirano situacijo, v kateri ni mogoče na objektiven način preveriti pravilnosti odgovora. Tudi vloga skupine je v obeh primerih drugačna. Pri Aschu je enotna večina s svojim drugačnim odgovorom izvor posameznikove

frustracije, pri Sherifu pa sredstvo za njeno zmanjševanje. Negotovost je tu povzročena z nestrukturiranostjo situacije. Poleg tega Ascha ne zanima dogajanje v skupini, pač pa le posameznikova sposobnost neodvisnega vedenja. Sherif na drugi strani raziskuje skupinski proces, s katerim se oblikuje skupinski standard.

Kaj vse te razlike pomenijo? Predpostavljamo lahko, da so posledica drugačnega razumevanja nekaterih temeljnih vprašanj socialne psihologije, posebej odnosa med posameznikom in socialnim okoljem. Ta razlika se med drugim kaže že v razumevanju norm. Te je mogoče razumeti na vsaj dva, precej različna načina. Ascha, če njegovo "pravilo" razumemo kot normo, je mogoče uvrstiti v skupino avtorjev, ki izhajajo iz teoretičnega modela socialne izmenjave (npr. Thibaut in Kelley, 1959) in skladno s tem normo razumejo kot razrešitev konfliktna situacije. Po mnenju teh avtorjev norma nastane s pogajanjem različnih posameznikov, z različnimi cilji in potrebami ter tudi z različnimi (že pred tem oblikovanimi) sodbami, mnenji, stališči, prepričanji ipd. Funkcija norme je v tem primeru koordinacija različnih posameznikov. Za Sherifa pa temelj za oblikovanje norm ni konflikt, pač pa posameznikova potreba po urejenem in stabilnem okolju oz. potreba po psihološkem strukturiranju dražljajskih situacij, ki sproži določene dejavnosti, ko se človek znajde v nestrukturirani situaciji. Če se to zgodi v skupini, potem skupinski standard postane tudi individualen. Tu norma torej ni "premirje", pač pa rezultat skupinskega strukturiranja, katerega veljavnost temelji na strinjanju. Če je pri Thibautu in Kelleyu kot tudi pri Aschu v ozadju vprašanje socialne moči, potem igra pri Sherifih glavno vlogo socialno primerjanje, sproženo z negotovostjo v nestrukturiranih okoliščinah. Norm tu torej ne oblikujejo konkurenčni, pač pa enako negotovi posamezniki. Tekmovalni odnos je s tem izključen in norma kot vedenjsko pravilo v svojem bistvu nikakor ne more biti omejevanje posameznika, kot pravi Asch, pač pa ravno nasprotno. Je sredstvo za doseganje potrebne posameznikove varnosti. Funkcija norme v tem primeru ni koordinacija različnih posameznikov, pač pa skupinsko strukturiranje okolja.

Drugačno razumevanje norm vodi k prav tako drugačnemu razumevanju konformiranja in socialnega soglasja. Asch meni, da je soglasje v socialnih sistemih sicer nujno, toda konstruktivno je le v primeru, da ga oblikujejo kritični posamezniki – kar ustreza razumevanju norm kot sredstva za razreševanje konfliktnih situacij. Če uporabimo Festingerjevo (1950) terminologijo, lahko rečemo, da motivacija za sodelovanje v tem primeru prihaja s storilnostnega področja skupinske dinamike (skupinska lokomocija ali gibanje skupine proti konkretnemu cilju). V skupini je mogoče narediti več, hitreje in bolje, če se različni posamezniki med seboj za to dovolj uskladijo. Zahteva se torej enotnost, kar pa v okviru skupinske lokomocije ne pomeni tudi enakosti. Celo obratno, čim bolj so člani skupine različni (in tudi kritični), tem bolje je to za skupino pri njenem odločanju, seveda če lahko to pestrost obvlada. Gibanje skupine proti postavljenemu cilju je tudi tisti del skupinske dejavnosti, znotraj katerega je mogoče objektivno dovolj dobro presojeti, katere odločitve so dobre in katere slabe, in uspešnost celote je v resnici odvisna od kakovosti prispevkov posameznikov. Različnost pa gotovo ni več dobrodošla, ko gre za izvajanje

oblikovanih pravil. Tu postane pomembna enotnost, toda norme so vendarle rezultat predhodnega spopada različnih mnenj, sodb in prepričanj. Če tega spopada ni, se verjetnost, da bodo oblikovana pravila učinkovita, seveda zmanjša.

Razumevanje norm obeh Sherifov pa ustreza Festingerjevi (1950) socialni resničnosti. Ta seveda ni nič drugega kot strukturiranje okolja in lahko obstaja zgolj ob pristnem soglasju. Na tej ravni skupinske dinamike pa je za razliko od gibanja skupine proti postavljenemu cilju poleg enotnosti potrebna tudi enakost: bolj kot so člani skupine resnično konformni z ustvarjeno resničnostjo, bolj je ta trdna, predvidljiva in varna. Napačnost ali pravilnost tovrstnih socialnih konstruktov je objektivno neugotovljiva, saj je isto dražljajsko situacijo mogoče strukturirati na različne načine, ki pa so funkcionalno lahko vsi ustrezni. Veljavnost je zato določena s soglasjem in s tem je kritičnost članov, ki sestavljajo večino, izključena. Ravno obratno, večina je tista, ki s konformnim vedenjem ščiti socialno resničnost, s tem pa tudi učinkovitost individualnih selfov, ki se oblikujejo na njeni osnovi. Ta funkcija skupine je bila po mnenju Sherifov v tistem času spregledana. Do tega naj bi prišlo zato, ker naj bi del takratnih psihologov in drugih družboslovcev brez potrebnih strokovnih dokazov naredil iz nekonformnosti vrlino najvišje vrste: "Beremo lahko celo razprave o tem, ali je človek po svoji naravi konformist in lahek plen socialnih sil ali pa iskalec resnice, kar pomeni, da ga že narava sama sili k neodvisnosti. Take formulacije spominjajo na prerekanja med instinktivisti, ali je človek altruističen ali sebičen, kooperativen ali tekmovalen" (Sherif, 1967, str. 166). Toda, pravita Sherifa, nekonformnost že zaradi vzdrževanja norm ne more biti zaželeno vedenje in njeno povzdigovanje kot vrednote, ki obstaja sama po sebi, ni nič drugega kot posledica nevzdržne dihotomizacije posameznika in skupine ter z ničimer utemeljene nujnosti medsebojnega izključevanja. Tak ali drugačen normativni sistem je bistvena lastnost katere koli človeške skupine in vzdržuje se lahko zgolj s konformnostjo, torej prostovoljno in s soglasjem. Samo na ta način je človekovo okolje dovolj predvidljivo in psihološko varno (Sherif, 1967).

V ozadju norm, socialnega soglasja in konformiranja je seveda vprašanje odnosa med posameznikom in socialnim okoljem oz. vprašanje socialne motivacije. Vtis je, da se prav na tej točki Asch in Sherifa najbolj razlikujejo. Temelj skupinske dinamike je pri Aschu določeno število očitno avtonomnih individualnih selfov, ki se zaradi lažjega doseganja določenih ciljev povežejo v skupino. Skupinska resničnost ni nič drugega kot presečna množica individualnih predstav o možnem, verjetnem ali nujnem ravnanju drugih članov skupine. Sherifa pa človekov self ali ego razumeta ravno obratno. Po njunem prepričanju gre za psihološki konstrukt, ki predstavlja ponotranjeno strukturo okolja, kakršna se je oblikovala v določenem socialnem sistemu. Posameznikov self tako ni pogoj za socialno interakcijo, kot pravi Asch, pač pa njena posledica. In skupinska resničnost ni presečna množica individualnih predstav, pač pa skupaj izoblikovan konstrukt, s katerim je strukturirana določena dražljajska situacija, ki šele nato postane tudi individualna oprema. Individualne predstave torej niso pogoj za nastanek skupinske resničnosti, pač pa obratno, skupinska

resničnost je temelj za nastajanje uporabnih individualnih modelov. Seveda se pri tem samo po sebi postavlja vprašanje, kdo ima prav, saj si le stežka predstavljamo, da bi bilo istočasno res oboje: da je individualni self predpogoj za oblikovanje socialnega in socialni za oblikovanje individualnega.

Z vidika sociološke socialne psihologije bi morala imeti bolj prav Sherifa, toda tudi onadva ne verjameta, da bi se posameznik v socialni interakciji ravnal po kakšnih drugih psiholoških zakonitostih, kot se sicer. Kaj potem pomeni, da lastnosti interakcijskih situacij ni mogoče izpeljati neposredno iz zakonitosti individualnega vedenja (Sherif in Sherif, 1956)? Vprašanje je zapleteno, saj se nanaša na problematiko socialne motivacije in presega okvir tega zapisa. Zelo na kratko pa vendarle lahko ugotovimo, da se razlika med Aschem in Sherifoma morda najbolj jasno vidi v funkciji, ki je pripisana normativnemu sistemu – se pravi skupinski ali socialni resničnosti. V obeh primerih gre za izdelek določene socialne interakcije, toda pri Aschu je funkcija te socialnopsihološke kategorije predvsem koordinacija različnih posameznikov, ki v danem okolju poskušajo doseči določen cilj. Normativni sistem je v tem primeru sestavljen iz pravil, ki urejajo sodelovanje, in seveda tudi iz določenih sodb, prepričanj, mnenj tako o fizičnem kot socialnem okolju, v katerem se vse skupaj odvija. Iz tega, da Asch za nastanek učinkovitega soglasja zahteva posameznikovo kritičnost, je mogoče sklepati, da je posameznik torej sposoben objektivno veljavnega spoznavanja okolja, in da tako oblikovan normativni sistem pomeni, če že ne kopije, pa vsaj dober približek resničnosti. Za Sherifa pa normativna struktura kot skupinski izdelek ni spoznavna kategorija, pač pa konstrukcija resničnosti. Do te pride vedno, ko nestrukturiran kompleks delujočih dražljajev povzroči negotovost, oblikovanje primernega standarda vedenja pa nato zagotovi potreben občutek varnosti in obvladovanja. Pri Sherifih gre potemtakem za konstrukcionistični pristop, po katerem je vsaj določen del okolja, v katerem živi človek, socialno konstruiran. Ta zaključek temelji na trditvah, da je isto dražljajsko situacijo mogoče strukturirati na različne načine in da točnosti odgovora ni mogoče preveriti na objektivni način. Nanaša se predvsem na izhodišča poskusa z avtokinetičnim učinkom in zato ne more veljati za delo Sherifov v celoti. Na to je potrebno posebej opozoriti, ker avtorja na drugih mestih navajata tudi formulacije, ki niso prav nič konstrukcionistične. Tako npr. menita, da bo razvijajoča se znanost sčasoma nadomestila “koncepte”, ki pomenijo prevladujoč način mišljenja, izpolnjen s predsodki in napačnim védenjem (Sherif, 1967). Podobno velja tudi za Ascha, ki tudi pozna socialno resničnost in ugotavlja, da so dejstva iz tega sveta prav tako resnična in določujoča kot tista, ki so povezana z naravo. Tudi to bi lahko bilo konstrukcionistično gledanje, če Asch ne bi bil obenem prepričan, da je veljavnost teh dejstev mogoče objektivno preveriti (Asch, 1952). Skratka, razlike, ki jih tu ugotavljamo, se nanašajo predvsem na oba klasična poskusa ter splošno razumevanje pojmov, ki se običajno povezujejo s konformiranjem: skupina, norma (pravilo) in soglasje. Primerjava celotnega dela Ascha in obeh Sherifov bi gotovo pokazala tudi marsikatero podobnost.

Različno razumevanje človekovih spoznavnih zmožnosti v odnosu do okolja se ujema z razlikami v razumevanju odnosa posameznika in skupine. Če posameznik lahko sam odkriva in spozna zakonitosti svojega okolja, potem je od skupine lahko odvisen zgolj v doseganju takih konkretnih ciljev, katerih sam ne more doseči ali pa bi za to potreboval preveč časa in/ali energije. Če pa je okolje socialni konstrukt, katerega veljavnost je odvisna od stopnje socialnega soglasja, pa je posameznik od skupine odvisen ne le v popolnoma praktičnem pogledu, pač pa tudi, ko gre za temeljno znajdenje v okolju oz. za temeljno eksistenčno varnost. Pri tem je pomembno, da normativni sistem po Sherifih ne nastane kot posledica barantanja in pogajanj med konkurenčnimi posamezniki, pač pa kot skupna rešitev, do katere pride skupina enako izgubljenih ali ogroženih posameznikov. Izdelek je resnično skupinski in šele kot tak uporaben tudi za posameznike.

Ali je torej mogoče združiti nasprotujoči si trditvi o odnosu med individualnim in socialnim selfom? V nekem smislu bi se to morda lahko zgodilo. Namreč, za konstrukcijo resničnosti morajo biti potrebne sposobnosti gotovo v posamezniku; skupina, ki nima svojih specifičnih snovnih dimenzij, jih pač ne more imeti. Gre za sposobnost abstrahiranja, oblikovanja simbolov in njihovo komunikacijo. Z Aschem bi se torej lahko strinjali, da je orodje za nastanek normativnega sistema nujno v posamezniku. Toda izdelek, ki nastane s kombinirano uporabo individualnih orodij, posameznika vendarle presega, in to iz dokaj preprostega razloga. Njegova funkcija, to je zagotavljanje temeljne varnosti, je mogoča zgolj ob zadostnem socialnem soglasju. Za človeka seveda velja enaka zakonitost kot za vse ostale organizme: v nestrukturiranem okolju ni življenja. Za ustrezno odzivanje na različne dražljaje iz okolja mora organizem imeti potrebno védenje. Pri človeku je to predvsem socialno oblikovana normativna struktura, zato je v tem pogledu od svojega socialnega okolja eksistenčno odvisen (podrobneje o tem glej v Bečaj, 1997). Aschevo trditev, da v skupini ne more biti ničesar, česar ni v posamezniku, je torej mogoče sprejeti, če pri tem mislimo na človekove sposobnosti, ki so kot orodje potrebne za oblikovanje socialnih konstruktov. Trditev Sherifov, da lastnosti interakcijskih situacij ni mogoče izpeljati neposredno iz zakonitosti individualnega vedenja, pa lahko prav tako sprejmemo, če pri tem mislimo na izdelke socialne interakcije, ki so po svoji vsebini sicer lahko različni, po funkciji pa vendarle enako eksistenčno pomembni: strukturirajo okolje in s tem omogočajo temeljno varnost. Seveda se tudi socialno oblikovana normativna struktura ne more nahajati nikjer drugje kot v posameznikih. Toda od ostalih intrapsiholoških kategorij (individualna stališča, vrednote, norme, predsodki in različne druge oblike védenja) se razlikuje po tem, da ni nastala kot posameznikov produkt, pač pa predvsem kot produkt procesov socialnega prostora. Obeh kategorij seveda ne moremo popolnoma ločiti, saj so v enem in drugem primeru vedno udeleženi tako notranji kot zunanji dejavniki. Individualizirana varianta normativne strukture je seveda uporabna le pod pogojem, da imajo tudi drugi člani istega socialnega sistema približno enako opremo. Veljavnost posameznikove spoznavnosti ali védenja o svojem okolju postane s tem v pomembni meri odvisna od soglasja v socialnem okolju, s

tem pa, gledano funkcionalno, ne more biti klasična individualna psihološka kategorija. V tem smislu normativno strukturo, ki je socialni konstrukt, razumemo kot nadosebno kategorijo.

Kritičnost člana večine, ki s svojim soglasjem vzdržuje normativno strukturo oz. socialno resničnost, je seveda nesmiselna, ker ne ogroža skupinske, pač pa svojo lastno – individualno opremo, brez katere ni temeljne varnosti. Toda ob tem je nujno potrebno opozoriti, da tu o odnosu med posameznikom in skupino govorimo le na generični ravni in da je ta problematika v vsakdanjem življenju lahko precej drugačna. Dejstvo je namreč, da je socialno okolje razdeljeno na nepregledno množico skupin, da je vsak posameznik obenem član mnogih različnih skupin in da imajo le redke med njimi za določenega posameznika pomen referenčnih skupin. To pomeni, da se v resnici lahko zgodi tudi to, da je posameznik kritičen do posameznih elementov socialne resničnosti. Po Sherifovi definiciji konformnosti se to zgodi posameznikom, ki se v drugih skupinah vedejo konformno z normami svoje skupine! Taki primeri, če so naši zaključki pravilni, morajo potemtakem biti značilni predvsem za medskupinske odnose, praviloma pa jih ne bi smelo biti znotraj referenčnih skupin, ko gre za stvari (prepričanja, vrednote, norme, predsodke ipd.), ki so za te skupine iz kakršnih koli razlogov pomembne.

Zaključimo lahko z ugotovitvijo, da v primeru Ascha in obeh Sherifov ne gre toliko za dva različna vidika istega problema znotraj enotnega teoretičnega modela, ampak bolj za dve bistveno različni socialni psihologiji, od katerih prva ustreza bolj psihološki, druga pa bolj sociološki socialni psihologiji. Glede na prizadevanja sodobne evropske socialne psihologije bi morala danes imeti prednost strokovna doktrina obeh Sherifov, vendar nič ne kaže, da bi se kaj takega lahko v resnici zgodilo. Socialna psihologija se je v svoji polpretekli zgodovini namreč že večkrat poskušala preusmeriti od individualistične naravnosti k bolj socialni, vendar se je vedno znova, kot ugotavljata Farr in Graumann (v Moscovici, 1990), znašla pri preučevanju posameznika. Lep primer za to je področje socialnih kognicij. Kje bi lahko bili razlogi za to vrtenje v krogu? Seveda bi lahko rekli, da je težava v nerazrešenih vprašanjih socialne motivacije in nedoločenem odnosu med posameznikom in socialnim okoljem. Toda vsaj nekatere odgovore na postavljena vprašanja vendarle imamo, a niso upoštevani. Za definicijo konformiranja obeh Sherifov bi to že lahko rekli. Zakaj je pozabljena in zakaj je raziskovanje konformiranja pripisano Aschu? Je mogoče, da smo ujeti v konstrukt socialne resničnosti, v kateri je posameznik tako avtonomen in tako jasno ločen od socialnega okolja, da s to definicijo nimamo kaj početi?

Literatura

- Asch, E.S. (1952). *Social psychology*. New York: Prentice Hall.
Asch, E.S. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193 (5), 31-35.
Asch, E.S. (1958). Effects of group pressure upon the modification and distortion of

- judgements. V E. Maccoby, T.M. Newcomb in E.L. Hartley (ur.), *Readings in social psychology* (str. 121-132). London: Methuen.
- Bečaj, J. (1997). *Temelji socialnega vplivanja [Essentials of social impact]*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Campbell, T.D. (1990). Asch's moral epistemology for socially shared knowledge. V R. Irvin (ur.), *The legacy of Solomon Asch* (str. 39-55). Lawrence Erlbaum.
- Deutsch, M. in Gerard, B.H. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgement. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 629–636.
- Festinger, L. (1950). Informal social communication. *Psychological Review*, 57, 271–282.
- Howit, D., Billig, M., Cramer, D., Edwards, D., Kniveton, B., Potter, J. in Radley, A. (1989). *Social psychology, conflicts and continuities*. Philadelphia: Open University Press.
- Jahoda, M. (1959). Conformity and independence: a psychological analysis. *Human relations*, 12, 99–120.
- Moscovici, S. (1990). The generalized self and mass society. V H.T. Himmelweit in G. Gaskell (ur.), *Societal psychology* (str. 66-91). London: Sage.
- Pérez, A.J., Mugny, G., Butera, F., Kaiser, C. in Roux, P. (1994). Integrating minority and majority influence: conversion, consensus, and uniformity. V S. Moscovici, A. Mucchi-Faina in A. Maass (ur.), *Minority influence* (str. 185-208). Chicago: Nelson-Hall.
- Sherif, M. (1967). *Social interaction, process and products*. Chicago: Aldine.
- Sherif, M. in Sherif, W.C. (1956). *An outline of social psychology*. New York: Harper & Row.
- Sherif, M. in Sherif, W.C. (1969). *Social psychology*. New York: Harper & Row.
- Thibaut, J.W. in Kelley, H.H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: Wiley.
- Turner, H.R. (1990). Some contributions of Muzafer Sherif to sociology. *Social psychology quarterly*, 53, 283–291.